

Milan Moguš
Filozofski fakultet, Zagreb

NACRT ZA RJEČNIK ČAKAVSKOGA NARJEČJA

Autor iznosi koncepciju rječnika čakavskoga narječja koja obuhvaća:

- a) kriterije za određivanje čakavskih tekstova, tj. tekstova onih izvornih govornika kojih se jezični sustav može smatrati čakavskim;
- b) principe po kojima će se ekscerpirati čakavska građa i
- c) način na koji će se rječnički obrađivati leksičke jedinice iz čakavskih tekstova.

U vezi s tim osnovni je problem: kako obraditi podatke koji imaju status natuknice, a koji s gledišta čakavskoga narječja kao sustava predstavljaju samo varijante određenoga izraza za određeni sadržaj. Da bi se to postiglo, autor uvodi u dijalektologiju pojam i izraz *arhileksem*. To je onaj na terenu potvrđeni čakavski oblik iz kojeg se mogu izvesti drugi na terenu potvrđeni oblici istoga sadržaja. U skladu s tim opisuje se nova organizacija natukničkoga članka. Na kraju se utvrđuje nov položaj dijalekatnoga rječnika u leksikografskoj klasifikaciji.

Mnogobrojne rasprave o čakavskim govorima u posljednjih osamdesetak godina toliko su osvijetlile čakavski sustav da su se počeli javljati i sintetski radovi o čakavskom narječju¹. Iako je uznapredovala i čakavska leksikografija, pa su se pojavili samostalni rječnici nekog čakavskog govora² ili šireg područja³, još nema djela u kojem bi bio zabilježen temeljni čakavski leksik sa cjelokupnog čakavskog terena. Zahvaljujući nastojanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ta se mogućnost sada pruža u okviru projekta *Rječnik čakavskoga narječja*. Ovdje se iznosi koncepcija rada na realizaciji spomenutoga projekta.

Rječnik čakavskoga narječja ili, kraće, *čakavski rječnik* (kratica ČR) sintagma je koja označava rječničku obradu leksičkih jedinica skupljenih na terenu u određenom broju mjesnih govora koji se mogu odrediti kao čakavski. Da bi se podrobnije objasnila sintagma ČR, obrazložit ćemo sadržaj izrazu *čakavski* i sadržaj izrazu *rječnik*.

I

Izraz *čakavski* odnosi se na tekstove, građu i punktove.

1. određivanje čakavskih tekstova

Polazeći od dosada poznatih rezultata u proučavanju čakavskoga narječja, čakavskim se smatraju oni tekstovi izvornih govornika kojih se jezični sustav određuje ovim osobinama⁴:

1. upotreba zamjenice *ža* odnosno *ea* ili samo *zaž* odnosno *zac*;
2. čakavska akcentuacija koja se ogleda u
 - a) troakcenatskom sustavu i/ili
 - b) starom mjestu akcenta i/ili
 - c) starom akcenatskom inventaru pri pomaku siline;
3. čakavski refleksi *ě* za koje je karakterističan:
 - a) ikavsko-ekavski odnos po pravilu,
 - b) dosljedna poraba ekavizama, ikavizama ili jekavizama;
4. prijelaz *ę* u *a* iza *j*, *č*, *ž*;
5. čakavski izgovor fonema *č*;
6. uporaba oblika *bín*, *biš* — *bímo*, *bíte* pri tvorbi kondicionala.

Zamjenica *ža* stavljena je na prvo mjesto jer se takav njezin oblik javlja jedino u čakavskom narječju. Zbog toga se može reći da zamjenica *ža* označava "čistu drugost", tj. da je oblikom drugačija od svih istoznačnih zamjenica u slavenskim sustavima te je stoga u opreci s njima.

U određenom se broju čakavskih govora razvio i čakavizam. U njima se govori *ea* umjesto *ža*. Budući da se *ea* razvilo iz *ža* i da ima isti sadržaj kao i *ža*, čakavski govori ulaze u korpus čakavskih tekstova.

Istoj visokoj kriterijskoj vrijednosti pripadaju prijedložne veze sa zamjenicom *ča* odnosno *ca*, kao npr. *zač*, *poč*, *nač*, *vač* odnosno *uč*, jer upućuju na pripadnost čakavskom narječju i onih govora koji više ne rabe zamjenicu *ča*. Tu se, naime, polazi od postavke da je jedino od zamjenice *ča* mogao nastati oblik tipa *zač* i da se u takvim oblicima dovoljno potvrđuje postojanje zamjenice *ča*.

Temeljni se čakavski prozodijski sustav javlja u realizaciji triju naglasaka koje nazivamo *brzi* (↗), *silazni* (↘) i *zavinuti* (↖). Ta se tri naglasaka nalaze na svojim starim mjestima naslijeđenim iz posljednje praslavenske faze.

Na tim je starim mjestima moguće utrnuće opreke između \sim i \wedge postupnim prijelazom \sim u \wedge , i to obično najprije na završnom slogu, pa na početnom i, konačno, na završnom. To je prijelaz od troakcenatskih čakavskih govora do dvoakcenatskih.

U nekim je čakavskim govorima došlo do regresivnog pomaka naglasnoga mjesta ako za to postoje uvjeti. Kad se i pri pomaku upotrebljava stari akcenatski inventar, tj. kad se na novim mjestima realiziraju akcenti koji se fiziologijom ne razlikuju od akcenata na starim mjestima, smatramo da se radi o crti specifičnoj za čakavsku akcentuaciju.

Slične akcenatske pojave u nekim nečakavskim govorima nisu imale nikakva utjecaja na čakavsko stanje, pa se navedene čakavske osobine na prostoru čakavskoga narječja mogu smatrati autohtono čakavskima.

U čakavskom se narječju *ě* različito reflektirao: u jednim govorima kao *e*, u drugima kao *i* ili kao *e*, u trećima kao *i*, u četvrtima kao *je*. Unatoč navedenoj pojavnjoj nejednakosti postoje dva pokazatelja sustavnosti. Prvi je postojanje ikavsko-ekavskog odnosa u pojedinim govorima prema Jakubinskij-Meyerovu pravilu: $\acute{e} + t, d, n, l, r, s, z + a, o, u, \emptyset = e$, dok je u svim drugim slučajevima, pa i na kraju riječi, *ě* dao *i* (tip: *misit* : *testo*). Drugi se ogleda u težnji za konsekventnom zamjenom *ě* u *e* ili *i* ili *je*. To znači da se *e* i *i* mogu ostvariti i u osnovi riječi i u nastavku (*bel*, *bejeli*, *cesta* — *bil*, *biliji*, *cista*), odnosno da se *je* < *ě* ostvaruje i u kratkim i u dugim slogovima (*pjesma* — *tjelo*).

Ostalim našim narječjima nije poznata takva sustavnost koja bi imala ikavsko-ekavsku zakonitost, odnosno koja bi uz neke od navedenih osobina što smo ih uzeli kao kriterije imala ekavsku, ikavsku ili jekavsku konsekventnost.

Među temeljne čakavske odlike valja ubrojiti prijelaz $e > a$ po formuli $j, \check{z}, \check{z} + e = ja, \check{c}a, \check{z}a$, npr. *jazik* < *język*, *požati* < *počęti*, *žati* < *żęti*. To znači da su rezultati transformacije fonema e u čakavaca dvojaki: u jednim slučajevima, zacijelo starijim, e iza j, \check{z}, \check{z} daje a , u drugima je e prešlo u e (*jazik*, ali *meso* < *męso*). Ovakav razvoj nije poznat ostalim slavenskim sustavima jer oni imaju u svim slučajevima ili e ili e ili a ili ja . (U nekim se zapadnim makedonskim govorima danas upotrebljavaju primjeri *jazik*, *jačmen* i sl., kao i u čakavaca, ali je to rezultat njihove jednadžbe $j\check{e} - = j\check{o} - = ja$, a ne prijelaza $e > a$ iza j, \check{z} \check{z} .)

Specifičan se izgovor čakavskoga konsonanta \check{c} može fonetski opisati ovako: Vrh se jezika upire u donje alveole ne dodirujući donje zube. Mjesto dodira jezika s nepcem je gotovo palatalno. U tvorbi okluzije i tjesnaca sudjeluje srednji dio jezika. Zračna je struja nešto slabija, a artikulacija labavija.

Od morfoloških osobitosti čakavskoga narječja mogu se kao kriterij odrediti oblici *bin*, *biš* — *bimo*, *bite* koji služe pri tvorbi kondicionala jer ta osobitost nije poznata drugim sustavima.

Kao što se iz iznesenog vidi, navedenih šest kriterija bazira se na nastojanju da se izabere što manji broj onih osobitosti koje same ili u kombinaciji s drugima određuju pripadnost čakavskom narječju. Zato se čakavskim smatraju tekstovi onih izvornih govornika koji kao sustav:

1. imaju sve navedene osobine;
2. imaju $\check{c}a$ odnosno ca i neke od navedenih osobina;
3. nemaju $\check{c}a$, ali upotrebljavaju $za\check{c}$ stalno ili sporadično i imaju čakavsku akcentuaciju i čakavske reflekske \check{e} odnosno e ;
4. nemaju ni $\check{c}a$ ni $za\check{c}$, ali uz čakavsku akcentuaciju i čakavske reflekske \check{e} imaju sve ili neke od ovih osobina:
 - a) čakavsko \check{c} ,
 - b) prijelaz $e > a$ iza j, \check{z}, \check{z} ,
 - c) oblike *bin*, *biš* — *bimo*, *bite* pri tvorbi kondicionala.

Ovdje bi trebalo riješiti problem onih mjesnih govora koji kao sustav imaju tek pokoju od šest nabrojenih osobina. Takav je npr. ozaljski govor. Njegovi ikavsko-ekavski refleksi *ě* po navedenom Jakubinskij-Meyerovu pravilu - uz relikte *ě* > *a* kao *jačmēni* i *jačmenīše*, uz prijelaz *z* i *s* u *a* pod dugosilaznim akcentom kao *čāst* i *dān* (pored, dakako, i zatvorenijeg izgovora kontinuantne starih poluglasova) i uz još neke pojave - svrstavaju ga u red govora čija je čakavska baza još i danas živa.⁵ U tim čakavsko-nečakavskim sustavima teško bi bilo točno utvrditi koji leksem pripada čakavskom sloju i periodu, a koji nečakavskom. Zato bi leksičko blago ovih govora, koliko je ono iz dosadašnjih terenskih opisa poznato, trebalo uvrstiti i u čakavski i u nečakavski korpus (konkretno za Ozalj: i u građu za izradu čakavskog rječnika i u građu za izradu kajkavskoga rječnika). Time se zapravo ovi govori ne isključuju iz narječjâ nego se u njih uključuju, poštujući tako istinu o simbiozi jedinica u perifernim govorima.

2. Skupljanje čakavske građe

Građa što će poslužiti za izradu ČR jest korpus riječi skupljen u pojedinim mjesnim govorima od izvornih čakavskih govornika. Iz toga slijedi da pisani tekstovi iz suvremene čakavske književnosti ne bi ulazili u korpus. Takva orijentacija proizlazi iz dvije činjenice. Prvo, literarni tekstovi najčešće ne odražavaju pravu sliku jezične stvarnosti pojedinog mjesnog govora. Drugo, zbog različitih se uzroka leksičke jedinice na terenu gube, pa je za neke, osobito iz područja materijalne kulture, posljednji čas da se zabilježe. Jer, izvorni govornici prolaze, a tekstovi ostaju. Zato će građu za ovaj ČR sačinjavati samo stručni zapisi s terena.

U skladu s navedenim u korpus će za ČR ući ispisi iz:

- posebno izrađenog upitnika za skupljanje leksičke građe na određenim čakavskim punktovima,
- upitnika za općeslavenski lingvistički atlas /OLA/⁶ i za hrvatskosrpski dijalektološki atlas /HSDA/⁷ koji se odnose na čakavske punktove,
- rječnikâ pojedinih čakavskih mjesnih govora ili područja,
- dijalektoloških opisa čakavskih govora ili područja,
- kontinuiranih tekstova koji u spomenutim dijalektološkim opisima služe kao primjeri govora.

Budući da dosadašnji rječnici pojedinih čakavskih govora ili područja, odnosno dijalektološki opisi čakavskih punktova nisu iz istog vremenskog razdoblja, uzimat će se u obzir samo oni koji su objavljeni od početka stoljeća naovamo. Istraživanja su, naime, pokazala da su leksemi, zabilježeni na terenu u posljednjih sedamdeset-osamdeset godina, još i danas živi u velikoj većini i poznati najstarijoj generaciji izvornih govornika. Zato ih valja uključiti u građu za ČR.

Skupljanje građe za ČR iz navedenih izvora zahtijeva prvenstveno izradu posebnog upitnika za skupljanje leksičkih jedinica na čakavskom terenu. Osim toga treba izraditi još i naputke za ispisivanje leksika iz:

- a) OLA i HSDA,
- b) objavljenih dijalektoloških studija,
- c) čakavskih tekstova koji služe kao primjeri govora.

3. Određivanje čakavskih punktova

Građa za ČR skuplja se u određenom broju mjesnih govora koji se prema izloženim kriterijima smatraju čakavskim. Predviđa se da podaci, dobiveni na oko 120 ravnomjerno raspoređenih punktova na čakavskom terenu u SR Hrvatskoj, mogu predstavljati dovoljno gustu mrežu za reprezentativan čakavski korpus. U taj broj valja uključiti jedan do dva čakavska punkta u Gradišću (Austrija). Povećani broj čakavskih punktova u odnosu na HSDA može se opravdati time što je razlika na leksičkom nivou veća između pojedinih mjesnih govora negoli razlika na drugim razinama.

Mrežu punktova za ČR čine mjesni govori:

- koji su opisani u dijalektološkim raspravama ili imaju ogledne govora,
- koji imaju dijalekatne rječnike,
- koji su ispitani prema upitniku za HSDA odnosno OLA,
- koji su ispitani prema upitniku za ČR.

Iz toga slijedi da je veći dio čakavskih punktova već određen jer su ispitani ili će biti ispitani za HSDA, odnosno jer su opisani u dijalektološkim radnjama ili imaju dijalekatne rječnike. Broj se svih tih punktova kreće oko osamdeset. Četrdesetak novih mjesnih govora koje treba ispitati prema upitniku ČR, bit će ravnomjerno raspoređeno na bjelinama sadašnje mreže punktova.

Popunjen upitnik za ČR predstavlja poželjnu količinu riječi za svaki mjesni govor. Kod mjesnih govora koji su na neki od spomenutih načina već obrađivani, ispitivat će se - u pravilu - samo razlika podataka u odnosu prema upitniku za ČR. Na taj bi se način broj leksičkih jedinica kod "starih" punktova donekle izjednačio s količinom građe dobivenom u mjesnim govorima koji će se ispitivati samo prema upitniku za ČR.

Polazeći s gledišta da nijedna građa ne obuhvaća potpuni vokabular pojedinog mjesnog govora, treba težiti da obuhvati što više iz područja čovjekova života, rada, djelovanja i sredine. U tom će pogledu znatnu ulogu odigrati novi upitnik za ČR koji je sada u izradi. Vrlo dobro bi bilo kad bi ispitivači na terenu uspjeli dobiti sve odgovore na postavljena pitanja iz upitnika za ČR. Ali i tada će broj leksičkih jedinica predstavljati samo ilustraciju rječničkoga blaga na čakavskom terenu. Da bi ta ilustracija bila što bolja, treba odrediti određeni broj tzv. osnovnih punktova kod kojih će ispitivanje vokabulara biti detaljnije i potrajati znatno duže. Smatramo da bi na mreži od oko 120 punktova dobro bilo odrediti dvanaestak osnovnih, dobro raspoređenih na čakavskom terenu, iz kojih bi se dobilo najviše građe. To bi mogli biti i neki koji već imaju bogate rječnike, kao npr. Vrgada⁹, ili oni čije relativno opširne opise ne bi bilo teško dopuniti novom građom, kao npr. Sali⁹ ili Senj¹⁰.

Uzevši u obzir sve što je izneseno, može se reći da će se korpus riječi za ČR dobiti količinom prikupljenih leksičkih jedinica sa svih punktova. U tom se korpusu isti oblik i sadržaj neke riječi, potvrđen u dva mjesna govora, računa kao dva podatka. To proizlazi iz premise da broj punktova ima prednost pred brojem leksičkih jedinica prikupljenih na jednom punktu. Koliko god treba težiti da se u svakom mjesnom govoru skupi što je moguće više riječi, toliko se ne bi smjelo dogoditi da potpuno izostanu podaci s nekog punkta koji je ušao u mrežu punktova.

II

Pošto smo u sintagmi ČR razmotrili izraz *čakavski* čiji se sadržaj odnosi na utvrđivanje kriterijâ pripadnosti čakavskom narječju, na uspostavu principâ po kojima će se skupljati čakavska

građa na terenu i na određivanje mreže čakavskih punktova, potrebno je razmotriti drugi dio sintagme, tj. sadržaj izrazu *rječnik*, dakle principe i način rječničke obrade.

1. Arhileksem kao osnovni princip obrade

Iako u bogatoj tradiciji čakavske leksikografije još nemamo rječnika u kojem bi bila obrađena građa tako velikog broja punktova kao što se predviđa za ovaj *Rječnik*, ipak je istina da postoje čakavski rječnici u kojima se obrađuje građa ne samo jednoga mjesnog govora nego i širega područja. U tom pogledu ČR ima dva časa prethodnika, o kojima smo već govorili. Jedan je *Rječnik govora otoka Vrgade* Blaža Jurišića (Zagreb 1973), a drugi *Čakavisch-deutsches Lexikon* Mate Hraste i Petra Šimunovića (Köln 1979).

Velika je koncepcijska podudarnost spomenutih dvaju rječnika. Prvo, izborom građe. Naime, i jedan i drugi uzimaju građu ne samo iz jednog čakavskog mjesnog govora nego zahvaćaju šire čakavsko (pa i nečakavsko) područje. Tako npr. Jurišićev rječnik ima čak u podnaslovu oznaku da je vrgadinski leksik "uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima", a u predgovoru Hraste-Šimunovićeve leksikona stoji da obrađuje prvenstveno "der mitteldalmatinisch-čakavisches Wortschatz", što zahvaća pedesetak naselja na Braču, Hvaru i Visu, ali se pored toga donose komparativni podaci s još 12 čakavskih punktova od kojih su neki veoma daleko od srednjodalmatinskog otočja. Oba rječnika, dakle, nastoje pored obrade osnovne građe ilustrirati i veoma visok stupanj podudarnosti temeljnog leksičkog fonda na mnogim punktovima čakavskoga narječja. Druga je podudarnost u objašnjenju natuknica. Čakavska se riječ objašnjava, u pravilu, ekvivalentom hrvatskoga književnog jezika. U Jurišićevu rječniku stoji npr.: "*kûs*, -a *m* komad", ili: "*kvàtre f pl* četiri posna vremena", a u Hraste-Šimunovićevu: "*kûs m lit kûs* 'Bissen, Happen, Stück, Anteil'", odnosno: "*kvàtri, kvàtrih m lit kvàtre, kvàtri eccl* 'Quatembertage (Fasttage zu Beginn der vier Jahreszeiten)'" . Treća je podudarnost u rečeničnim potvrdama natuknicâ.

Ali unatoč istovjetnosti osnovne zamisli postoje među ovim rječnicima stanovite razlike u obradi. Problem je, naime: kako u rječniku prikazati sve varijante izraza koje se za isti sadržaj nalaze na različitim punktovima. Budući da se u Jurišićevu rječ-

niku radi o obradi rječničkoga blaga vrgadinskoga govora, podaci s nekolicine drugih punktova navedeni su, doduše, taksativno, ali samo komparacije radi, pa kao natuknice služe samo vrgadinske potvrde. U Hraste-Šimunovićevu rječniku princip je u biti isti, s tim da se poredbeni podaci izvan govora srednjodalmatinskih otoka ne navode kao primjeri nego se samo spominju upotrijebljeni izvori u kojima počesto nije zabilježen onakav oblik kakav sugerira natuknica.

Za razliku od spomenuta dva rječnika u kojima poredbena građa ima ipak samo sekundarnu ulogu, u našem ČR svaki je mjesni govor jednako važan te podaci sa svakoga punkta imaju status natuknice. S obzirom na to javlja se, kao što je već spomenuto, problem: kako obraditi podatke koji imaju status natuknice, a koji s gledišta čakavskoga narječja, dakle s gledišta sustava predstavljaju samo varijante određenoga izraza za isti sadržaj. A varijante mogu biti raznovrsne: i glasovne (npr. *glāvā* : *glōāvā* : *glōvā*, ili *ljūdi* : *jūdi*, ili *kolēno* : *kolīno*, ili *hēi* : *ēi*, ili *orih* : *jorih*, ili *pōtkova* : *pōlkova* : *pōjkova*, ili *iscīpāt* : *ijeīpāt*, ili *cīpal* : *dīfal*, ili *kašeta* : *kašēta*, ili *škartōc* : *škartūc* i sl.) i akcenatske (*glāvā* : *glavā* : *glāva* : *glāva*) i morfološke (*hēi* : *hēer*, ili *lovīti* : *lovīt*) i tvorbene (*žīmak* : *žīmīca*) i leksičke (*rāža* 'riba Raja clavata L.' : *kāmenica* 'ista riba') i razlike u rodu (*kāfā* 'femininum' : *kafē* 'neutrum') itd. Pri takvu stanju stvari treba naći princip obrade koji će, prvo, poštovati činjenicu da svaka leksička jedinica svakoga punkta ima isti rang i, drugo, predložiti ujedno sve pojavne različitosti istoga izraza. Da bi se to postiglo, uvodimo u dijalektologiju pojam i izraz *arhileksem* kao princip obrade ČR¹¹. Arhileksem je onaj na terenu potvrđeni čakavski oblik iz kojega se mogu izvesti drugi na terenu potvrđeni oblici istoga sadržaja. Prema tome, arhileksem nije pretpostavljeni praoblik nego potvrđeni polazni oblik.

Uspostava ovoga principa zahtijeva da se na zadovoljavajući način organizira natuknički članak i da se odredi značenje natuknici.

2. Organizacija natukničkog članka¹²

Ako se pođe od arhileksema kao polaznoga oblika natuknicā, onda bi on, čak i grafički posebno označen, bio izvan (ili iznad)

natukničkog članka. Sâm natuknički članak čine, kao što je poznato, dva temeljna dijela. Prvi je glava članka kojoj pripada natuknica u njezinu tzv. kanonskom obliku. Ako je baš takav oblik potvrđen na terenu, označava se akcentom. Time se ujedno pokazuje ne samo je li natuknica suponirana ili nije, nego zabilježeni naglasak omogućava informaciju o izgovoru leksičke jedinice što je jedan od postulata u leksikografiji. Glavi članka pripadaju i gramatičke odrednice natuknice. U drugom dijelu, u tijelu članka, nalaze se sva značenja natuknice i rečenične potvrde uz oznaku punkta u kojem je pojedino značenje potvrđeno. Ako je podatak o značenju natuknice uvjet bez kojega se u ovakvu rječniku ne može, rečenične su potvrde i oznaka punkta gotovo na istoj razini zahtjeva. Jer, "i najdetaljnijem objašnjenju primjeri uvijek dodaju neku novu konotaciju"¹³, a informacija o geografiji natuknice bitan je element u dijalektologiji.

Budući da se svaka varijanta arhileksema, potvrđena na terenu smatra natuknicom, broj natukničkih članaka u sklopu jednog arhileksema može varirati. Natuknički se članci u tom sklopu nižu abecednim redom natuknicâ. To znači da bi se npr. pod arhileksemom *potkova* natuknice obrađivale ovim redom: *pojškova*, *pokova*, *polkova*, *potkova*. Drugačiji bi poredak natuknicâ sugerirao zacijelo želju da se pokaže proces promjenâ od natukničkog oblika koji se slaže s arhileksemom do fonološki najudaljenije varijante. Iako bi se za veliki broj natuknica mogao utvrditi fonološki razvoj, takvo rješenje ne bi bilo prikladno jer je /a/ natuknički oblik mogao u različitim mjesnim govorima nastati i samostalno, tj. direktno od polaznog arhileksemskog lika i jer su /b/ natuknice svih mjesnih govora ravnopravne. Razumije se da lingvistička ekspertiza natukničkih oblika i sadržaja mora prethoditi obradi, ali se ona pokazuje samim priključivanjem natuknicâ pojedinom arhileksemu. Dakako, sve se natuknice, oblikom različite od arhileksema, registriraju na svom abecednom mjestu i upućuju na arhileksem. U skladu s onim što je već rečeno o statusu natuknicâ, takva oznaka nipošto ne znači niži rang u leksičkom sloju, nego samo ukazuje da se npr. *gl^oava* ili *glova* mogu izvesti iz arhileksema *glava* i da se pod tim arhileksemom navedene natuknice obrađuju u svojoj punini. U slučajevima sinonimnih natuknica, kad npr. *raža* i *kamenica* znače istu ribu, obrađivat će se svaka pod svojim arhileksemom i povezivati uputnicom je-

dan arhileksem s drugim po principu istog sadržaja. Na taj bi način sve leksičke jedinice bile povezane i na osi izraza i na osi sadržaja.

3. Određivanje značenja natuknici

Odrediti značenje ili značenja natuknici osnovni je zadatak drugog dijela natukničkog članka. Tom zadatku najčešće služe leksikografske definicije, odnosno prijevodni ekvivalenti. Prvi je način uobičajen kod jednojezičnih rječnika, drugi kod dvojezičnih. U dijalektološkim se djelima značenje riječi objašnjavalo najčešće na oba načina uz napomenu da se i u jednom i u drugom slučaju upotrebljavao standardni oblik jezika kojemu narjeđe pripada. I u dva po-najbolja čakavska rječnika, u Jurišićevu i u Hraste-Šimunovićevu, nalazimo također kombinaciju obiju mogućnosti. Tako se npr. u Jurišićevu djelu riječ *grāfljūn* objašnjava sa "odulji štap s vijencem udica na kraju kojim se zadiju (zakvače) lignje i izvuku iz mora", a uz natuknicu *gr^oānā* dan je književni ekvivalent *grāna*. U Hraste-Šimunovićevu rječniku princip je isti, samo što se, zbog dvojezične namjene ovoga djela, upotrebljava ekvivalent i na hrvatskom i na njemačkom standardnom jeziku, a definicije samo na njemačkom: npr. *mīrit*, *mīrin* *ipf va lit* mjeriti, -im 1. "messen", 2. "wiegen", odnosno: *mīrliči m pl* "Spitzen (durchbrochenes Garnegebilde)".

Ali oba rječnika imaju pri određivanju značenja još jednu odliku koja ih bitno razlikuje od ostalih čakavskih glosara. Radi se, naime, o tome da se kod određenog broja natuknica može vidjeti da između čakavskog i književnostandardnog oblika nema nikakve razlike. Tako se npr. u Jurišićevu rječniku kod čakavskih natuknica *brāt*, *brāti*, *brōd*, *čīstīti*, *rība*, *stāti* i dr. nalaze kao objašnjenje značenja potpuno jednaki (i akcenatski, dakako) oblici standardnoga jezika. Isto je tako i u Hraste-Šimunovićevu rječniku s.v. *bāt*, *brāt*, *rība*, *sīka*, *sīla*, *smōkva*, *smřt* i dr. kod kojih je primjera dodan i njemački ekvivalent. To pokazuje da spomenuta dva čakavska rječnika, za razliku od ostalih, nisu diferencijalna.¹⁴

Upravo je taj princip poželjno primijeniti u *Rječniku čakavskoga narječja*. U korpusu podataka za taj rječnik, što će se dobiti predviđenim skupljanjem na terenu, teško je sada predvidjeti koliko će se značenja natuknica objašnjavati leksikografskom definicijom, koliko književnim ekvivalentom, a koliko će se čakavskih

natuknica podudarati oblikom i sadržajem sa standardom. Ali bez obzira na činjenicu koliko će značenjâ čakavskih natuknica biti objašnjeno na jedan od spomenuta tri načina, njihova bi hijerarhija morala biti:

1. potpuna podudarnost
2. književni ekvivalent
3. leksikografska definicija.

To znači da se unutar istoga metajezika polazi od jednake realizacije oblika i sadržaja u dva konkretna sustava preko različita oblika za isti sadržaj do različita oblika i sadržaja. Takva je hijerarhija svrsishodna jer omogućava dosljednu primjenu pravila pri određivanju značenja natuknice, i to:

- a) ako se ostvari prvi način, druga su dva moguća;
- b) ako je drugi način početni, treći je moguć, a prvi isključen;
- c) ako je treći način početni, prva se dva isključuju.¹⁵

U vezi s iznesenim dobro bi bilo razmotriti problem realizacije prvoga načina. Već je rečeno da u takvim slučajevima dva čakavska rječnika donose potpuno jednake oblike u glavi i u tijelu natukničkoga članka, npr.: *slīka -e f ARj slīka*; *slōžan -žna -žno ARj slōžan slōžna* (Jurišić); *jūta f lit jūta* "Jute"; *nēredno adv lit nēredno* "unordentlich" (Hraste-Šimunović). Apstrahirajući potpuno problem ekonomičnosti pri ovakvu određivanju značenja, čini nam se da bi u slučaju totalne podudarnosti čakavske natuknice s književnom moglo čak izostati ponavljanje istoga oblika u tijelu članka. Tom bi se "prazninom" u navođenju značenja možda najbolje pokazalo da se radi o istom obliku i istom sadržaju istoga jezika.

III

Ako se, s obzirom na novu praksu, isključi princip diferencijalnosti kao jedna od dosada bitnih odrednica pojma *dijalekatni rječnik*¹⁶, onda dolazimo u poziciju da u našoj ionako skromnoj literaturi iz leksikografske teorije budemo siromašniji za još jedan adekvatan opis. Stoga je potrebno razmotriti bitne elemente dijalektnog rječnika i na osnovi toga odrediti njegovo mjesto u leksikografskoj teoriji.

Zacijelo nema sumnje da je dijalekatni rječnik posebna vrsta leksikografskog djela jer se strukturom i obradom razlikuje od svih ostalih vrsta rječnika. Kad bi, usporedbe radi, dijalekatni rječnik trebalo klasificirati s nekoliko negativnih odrednica, onda bi se moglo reći da nije ni diferencijalan, ni normativan, ni dijakronijski, ni etimološki, ni jednojezični, ni dvojezični, a ipak sve to djelomično jest. Čak i u pripremi za izradu rječnika dija-
lektološka se leksikografija razlikuje od ostalih. Naime, pri svakom se skupljanju građe za rječnik pojedinog mjesnog govora polazi gotovo iz početka, uz minimalnu mogućnost kompilacije jer se u dija-
lektološkim raspravama obično ne navodi značenje svakog pojedinog primjera ili se navodi samo najčešće značenje. Kad je građa skup-
ljena, ne vrši se izbor natuknica prema frekvenciji, što se obično smatra jednim "od najpouzdanijih mjerila za uključivanje neke natuknice u rječnički korpus"¹⁷. Moglo bi se reći da je čak obrnuto: natuknice s rijetkom frekvencijom najčešće su vrlo dragocjeni dija-
lektološki podaci. Uostalom, dijaletološka je leksikografija za-
pravo i počinjala registriranjem natuknicâ frekvencijski rijetkih i značenjem neobičnih.

Dijalekatni je rječnik, prema onome što znamo iz literature, bio određen samom građom. Međutim, dijalekatna se građa može razli-
čito interpretirati i leksikografski prezentirati. Zato smo naveli nekoliko odrednica koje su u odnosu na našu koncepciju dijalekatnog rječnika dobile negativan predznak, iako nisu isključeni svi nji-
hovi elementi.

Najprije ćemo razmotriti negativno predznakovljene odrednice koje se odnose na strukturu leksičke građe. O diferencijalnosti je već bilo riječi: iako je isključena zbog postojanja potpune podu-
darnosti određenog broja natuknica s književnim standardom, prisut-
na je kod natuknica koje se tumače ekvivalentom ili leksikografskom definicijom. S normativnošću je slično. Budući da je rječnik na-
rječja skup leksičkih fondova mjesnih govora, ne može se uspostaviti leksička norma za čitav (apstraktni) sustav, ali je svaka natuk-
nica u skladu s uporabnom normom pojedinog (konkretnog) mjesnog govora. Dijakronija se i etimologija mogu razmotriti zajedno. Nai-
me, odnos arhileksema kao polaznog oblika i natuknicâ kao izvede-
nicâ pokazuje da je došlo do preinaka izrazâ i sadržajâ, što su bitni elementi u dijakronijskom proučavanju ili u etimološkom opi-
su, ali se te preinake ne tumače.

S obzirom na broj jezika koji se upotrebljavaju pri obradi rječničke građe dijalekatni rječnik ne pripada posvema ni kategoriji jednojezičnih rječnika ni kategoriji dvojezičnih. Za jednojezični je rječnik karakteristično da se u glavi i tijelu natukničkoga članka upotrebljava standardni oblik jednoga jezika. Dijalekatni rječnik ne pripada toj kategoriji jer se većina dijalekatnih natuknica objašnjava književnim ekvivalentom ili leksikografskom definicijom, a to znači da se u glavi i tijelu natukničkoga članka upotrebljavaju lingvistički dva jezika. Međutim, element jednojezičnosti ipak postoji i u dijalekatnom rječniku, ali samo u slučajevima potpune jezične podudarnosti glave i tijela natukničkoga članka jer tada natuknica i njezin sadržaj pripadaju istom jeziku. Upravo zbog potpune podudarnosti kao jednog od načina obrade dijalekatni rječnik nije ni dvojezični rječnik. Osim toga za dvojezične je rječnike karakteristično da se natuknice jednoga jezika objašnjavaju istim tipom drugoga jezika (obično se radi o standardnim izrazima dvaju jezika). Kod dijalekatnog rječnika rangovi nisu jednaki jer natuknica pripada jednom rangu, a objašnjenje sadržaja drugom. Uzevši sve u obzir, držimo da bi za dijalekatne rječnike trebalo uvesti novu kategoriju koja bi se u leksikografskoj klasifikaciji s obzirom na broj jezika mogla zvati: *istojezični rječnik*. Taj termin obuhvaća sva tri opisana načina obrade u dijalekatnim rječnicima: naime, i potpuna podudarnost, i književni ekvivalent, i leksikografska definicija pripadaju istom jeziku, iako ne istom rangu istog jezika.

IV

Izloženi principi omogućuju da se vide, makar i kao nacrt samo, osnovne točke na kojima počiva koncepcija prikupljanja građe i njezine obrade u ČR. To bi, koliko mi je poznato, bio nov pristup rječničkoj obradi dijalekatne građe. Međutim, nova su rješenja u dobroj mjeri izvirala iz samoga zadatka, tj. iz nastojanja da se pod okriljem naše Akademije izradi *Rječnik čakavskoga narječja*, djelo koje još nemamo. Nastojao sam samo sistematizirati i oblikovati svoja razmišljanja u vezi s tim novim projektom i ponuditi ih ovdje da bi se o njima moglo raspravljati.

¹ Uspor. npr. Ivić (1963), Brozović (1970), Finka (1971. i 1973), Junković (1973), Moguš (1977).

² Jurišić (1973), Mardešić (1977), Turina-Šepić (1977).

³ Hraste-Šimunović (1979).

⁴ Kriteriji za određivanje pripadnosti čakavskom narječju izneseni su sustavno u radu Finka-Moguš (1977). Ovdje su neznatno modificirani.

⁵ Uspor. Težak (1981).

⁶ *Voprosnik obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Meždunarodnyj komitet slavistov, Moskva 1965.

⁷ *Upitnik za srpskohrvatski dijalektološki atlas*, izd. Jugoslavenskij komitet za dijalektološke atlase, Beograd.

⁸ Jurišić (1973).

⁹ Finka (1977).

¹⁰ Moguš (1966).

¹¹ Taj je izraz prvi upotrijebio E. Coseriu (1968) označivši arhileksem kao "un lexème dont le contenu est identique au contenu d' un champ lexical tout entier" (str. 8).

¹² Termini u vezi s obradom rječnika usklađeni su s prijedlogom Maje Bratanić-Čimbur (1979). U Simeonovu se rječniku (1969) nalazi termin *rječnički članak* (s.v. natuknica, str. 887), a u Jedličkinu (1977) uvršten je termin *natuknički stavak* (str. 224).

¹³ Maja Bratanić-Čimbur (1978), str. 29.

¹⁴ "U slučajevima kada leksikograf sastavlja rječnik manjeg opsega za dva srodna ili bliska jezika, on može reducirati izbor natuknica u tolikoj mjeri da vokabular svede na tzv. *diferencijalni rječnik* u kojem su izostavljene sve one natuknice koje u oba jezika imaju identičnu ili zanemarljivo različitu, odnosno predvidivu, formu, a značenje im je identično", v. Maja Bratanić-Čimbur (1978), str. 51.

¹⁵ Leksikografska je definicija kao način opisa značenja natuknice nezamjenjiva u dijalekatnim rječnicima jer se često radi o pojmovima koji nisu identični u svijesti govornika dijalekatnog i nedijalekatnog sustava, pa je teško u takvim slučajevima značenje odrediti ekvivalentom.

¹⁶ U nas nema jedinstvenoga termina za ono što se u njemačkom jeziku zove *Dialektwörterbuch*. U stručnoj se literaturi, koliko mi je poznato, rabe termini koji uz imenicu *rječnik* imaju pridjev *dijalektalni*, *dijalektološki*, *dijalekatski* i *dijalekatni*. Budući da se pridjev, kao nesamostalna riječ, određuje imenicom, nema zabune o čemu se radi, ali mislim da nije dobro rabiti nekoliko termina za isti pojam. Čini mi se da je termin *dijalekatni rječnik* najbliži pojmu 'rječnik (rječničko blago) kakva dijalekta (narječja)'.

¹⁷ Maja Bratanić-Čimbur (1978), str. 19.